

Schouw met tegeltableau 'Jozef wordt verkocht'

Tegelfabriek van Aalmis / Verwijk (Rotterdam)

Nederlands Tegelmuseum
Otterlo

Ca. 1790-1795. 180 aardewerk tegels, bedekt met een witte laag tinglazuur, beschilderd met mangaan (dat na het bakken een paarse kleur oplevert), totaal 160 x 200 cm

Herkomst: afkomstig uit het pand Dorpsstraat 27 in Koudekerk aan de Rijn

Het Nederlands Tegelmuseum geeft een overzicht van de tegelcultuur zoals deze zich sinds de 16de eeuw in Nederland ontwikkeld heeft. De collectie is, met steun van de Vereniging Rembrandt, uitgebreid met een uitzonderlijk rijk uitgevoerde laat 18de-eeuwse schouw, afkomstig uit een huis in Koudekerk aan de Rijn, gemaakt in Rotterdam. De schouw bestaat uit vijf tegeltableaus. Centraal staat het Bijbelse verhaal van Jozef, die door zijn broers verkocht wordt (Gen. 37: 28b), in een mooi uitgewerkte ornamentele omlijsting.

ROTTERDAMSE TEGELTABLEAUS

Halverwege de 18de eeuw was de tegelindustrie in Nederland geconcentreerd in een beperkt aantal centra. Een eeuw eerder kende vrijwel iedere Hollandse stad wel één of meer plateelbakkerijen, waar zowel tegels als majolica vervaardigd werden. Er had zich sindsdien een specialisatie voorgedaan, waarbij Delft het centrum voor de productie van 'Hollants porceleyn' werd. In Rotterdam, waar halverwege de 17de eeuw tenminste veertien tegelfabriekjes vermeld werden, bleven drie bedrijven over, waarvan twee het tot ver in de 19de eeuw uithielden. In Amsterdam, waar de oude plateelbakkerijen allemaal verdwenen, werden vanaf ca. 1690 twee grote en succesvolle bedrijven opgebouwd door de broers Willem en Cornelis van der Kloet. In Utrecht en Alkmaar wisten nog enkele tegelbakkerijen zich te handhaven. In Friesland waren gemengde bedrijven waar zowel schotels als tegels werden gebakken, in Harlingen vanaf 1610, na 1700 ook in Makkum en Bolsward.

De vraag naar tegels was rond 1750 ook veranderd. De stedelijke burgerij pronkte niet meer met een vol en bont beschilderde haardachterwand. Tegels bleven gebruikt

worden op plaatsen waar zij een praktische toepassing waren, langs plinten, in het trappenhuis en in de keuken. Hier mochten zij vanaf de tweede helft van de 17de eeuw effen wit blijven of hooguit voorzien worden van vlot geschilderde kinderspe- len en springende dieren. Wel was er een opmerkelijke vraag vanuit het buitenland. Voor de decoratie van paleizen en kerken in Portugal maakten achtereenvolgens Jan van Oort en Willem van der Kloet in Amsterdam monumentale werken in opdracht, waar in eigen land geen vergelijkbare voorbeelden van bestaan. Paleizen in Duitsland, bij München en Brühl, zijn voorzien van Rotterdamse tegeltableaus en ornamenttegels. De decoraties voor het interieur van het jachtslot Falkenlust bij Brühl zijn enkel voor deze ene opdracht gebruikt. Recente vondsten in Istanbul doen vermoeden dat de Rotterdamse tegelfabrieken ook een regelmatige en omvangrijke afzet in het Osmaanse rijk gekend hebben.

De binnenlandse vraag naar gede- coreerde tegels lijkt overwegend naar het platteland verschoven te zijn. Er ontstonden omstreeks 1650 nieuwe series tegels met ornamenten, landschappen, pastorale taferelen en Bijbelse voorstellingen. Boerderijen bouwde men tot in de 19de eeuw met de traditionele manshoge schouw, waarvan de achterwand ge- heel betegeld was. Aan weerszijden werd de haardwand afgesloten door twee geschilderde 'pilasters', daarbinnen werden paarsgewijze tableaus geplaatst van kat en hond, boer en boerin, paard en koe, het stadhoudelijke paar, vogelkooien of klokken. Centraal kon dan een tableau met een Bijbelse geschiedenis, een grote bloemvaas of het lan- delijke leven staan. Al deze tableaus werden tegen een achtergrond van witte of ornamentele tegels gezet. Soms was niet enkel de haardachter- wand, maar vrijwel de gehele kamer rondom betegeld.

ITALIAANSE VOORBEELDEN

Met name binnen het afzetgebied van de Rotterdamse bedrijven, in Zuid-Holland en Zeeland, vinden we uit de late 18de en vroege 19de eeuw grote tableaus met Bijbelse verhalen, veelal met een bijbeho- rende, rijke omlijsting. Afgezien van het beperkte aantal onderwerpen op deze tableaus, die steeds terug- keren, is er een duidelijke verwant- schap in deze composities met elegante figuren in lommerrijke landschappen.

De Rotterdamse tableaus zijn terug te voeren op een reeks van twaalf prenten van het Oude Testament die zijn uitgegeven door Joseph Wagner (1706-1780), een van de toonaangevende Venetiaanse uitgevers van prenten. De ontwerpen zijn deels afkomstig van Jacopo Amigoni (1682-1752), Wagners vroegere leraar, met wie hij rond 1740 de drukkerij had opgezet. Andere prenten in de serie zijn ge- baseerd op het werk van de schilder Giuseppe Zocchi (1711?-1767), die als ontwerper verbonden was aan het *Opificio delle Pietre Dure* in Florence, de groothertogelijke hofwerkplaats waar 'mozaiek' of inlegwerk van bonte stenen werd gemaakt. De prenten zijn eerst ge- graveerd door Francesco Bartolozzi (1727-1815), maar al door Wagner zelf in een goedkopere uitvoering op de markt gebracht. Het interna- tionaal opererende Venetiaanse uit- gevershuis van de Remondini bracht hiervan nog meer vereenvoudigde uitvoeringen op de markt in haar aanbod van *stampe ordinarie*. De voorstelling van Jozef die door zijn broers verkocht wordt, één van de ontwerpen van Zocchi, is al in 1758 in Augsburg gereproduceerd door Philipp Andreas Kilian (1714-1759). Deze prenten vonden dus een ont- haal bij brede lagen van de burgerij in heel Europa en we vinden ze regelmatig op tegeltableaus terug.

Het zijn overigens niet enkel de Bijbelse voorstellingen die hun weg

Detail, portret van Willem V.

Jozef wordt verkocht

Giuseppe Zocchi (1711-1767),
uitgave door Joseph Wagner
in Venetië

Ca. 1750. Kopergravure
50,5 x 34 cm

COLLECTIE VESTE COBURG

Literatuur:

Met dank aan Jan Pluis voor
zijn commentaar.

Jan Pluis, *Bijbeltegels. Bijbelse
voorstellingen op Neder-
landse wandtegels van de
17e tot de 20e eeuw*,
Münster 1994. Op pp.
213-215 is de hele serie
Bijbelse prenten van
Wagner afgebeeld.

A.W.A. Boschloo, *The Prints
of the Remondinis. An
Attempt to Reconstruct an
Eighteenth-Century World
of Pictures*, Amsterdam
1998.

D.F. Lunsingh Scheurleer, *Oranje
op aardewerk van Willem
de Zwijger tot Koningin
Beatrix*, Lochem 1994.

J.D. van Dam, *Nederlandse
tegels*, Utrecht/Antwerpen
1988.

Wilhelm Joliet, *Die Geschichte
der Fliese*, Köln 1996.

Sjaak Zuidwijk, De wagenmakerij
van Zuidwijk', in *Historisch
Genootschap Koudekerk
Jaarboek 13* (2001), pp.
45-55.

naar Rotterdam vonden. Het Museum für Kunst und Gewerbe in Hamburg heeft een reeks van drie tableaux, gesignd door Jan Aalmis en gedateerd 1764, met kunsten en wetenschappen als astronomie, muziek en beeldhouwkunst, naar voorbeelden van Amigoni. De tableaux zijn afkomstig uit het huis van de handelsfamilie Van der Smissen in Altona, waarvan een jonge telg tussen 1759 en 1764 als leerjongen in Rotterdam werkte. Het Rijksmuseum Amsterdam heeft een serie door Aalmis gesignde tableaux van de vier jaargetijden, eveneens naar ontwerpen van Amigoni, uitgegeven door Wagner.

Opvallend is dat, terwijl er honderden verschillende Bijbelse verhalen op losse tegels geschilderd werden, slechts zes voorstellingen uit deze reeks van twaalf prenten op Rotterdamse tegeltaleaus uit deze tijd bekend zijn. Het zijn met name dramatische familiegeschiedenissen die tot voorbeeld dienden. De veldheer Jefta die thuis komt en begroet wordt door zijn dochter, terwijl hij God beloofd had het eerste levende wezen dat hem zou begroeten te offeren; de wegzending door Abraham van zijn slavin Hagar met hun zoon Ismaël; Mozes die door de dochter van de farao gevonden wordt; en Jozef die door zijn broers aan kooplieden verkocht wordt. Deze voorstellingen sierden menige schoorsteen, als centrum van het huiselijke leven, op het Zuid-Hollandse en Zeeuwse platteland.

Er zijn dus meer tableaux bekend met het verhaal van Jozef, met verschillende omlijstingen. De voorstelling zelf past meestal op 4 x 5 tegels, waarbij één en dezelfde doorgeprikte werktekening in de werkplaats gebruikt is. Het tableau in de aangekochte schouw daarentegen is van veel groter formaat en beperkt zich daarbinnen tot de centrale groep figuren van de prent. De allure van het geheel, mede door de ornamentale rand en de kwaliteit van de

schildering, is veel groter dan in het genre gebruikelijk.

EEN WAGENMAKERIJ IN KOUDEKERK AAN DE RIJN

De gehele schouw met tableaux is hoogstwaarschijnlijk speciaal in opdracht gemaakt voor het huis waarin zij tot voor kort nog aanwezig was. Het gaat om een 18de-eeuwse middenstandswoning in het dorpscentrum van Koudekerk, op een locatie waar sinds 1666 een wagenmakerij gevestigd was. Een relatief eenvoudig huis met, vanaf de straat gezien, achtereenvolgens een voorhuis of winkel, een woonkamer en een achterkamer. De haard bevond zich in de woonkamer, tegen de binnenmuur naar de achterkamer. De vorm van de haard, met een laag rookgat, wijst er al op dat deze niet meer als kookplaats was bedoeld.

De schouw is waarschijnlijk in de jaren 1790-1795 geplaatst. Voor de datering zijn vooral de portretten van prins Willem V en prinses Wilhelmina, getrouwd in 1767, interessant. In een periode waarin in Nederland de politieke tegenstellingen tussen prinsgezinden en patriotten hoog opliepen, liet de eigenaar van dit huis duidelijk zien aan welke kant hij stond. Een datum na de vlucht van de stadhouderlijke familie in 1795 ligt weinig voor de hand. De kenmerkende, geschubde omlijsting van het tableau, wordt rond 1800 toegepast. Er is een vroeg gedateerd tableau (1791) van een schip met een vergelijkbare omlijsting, dus een datering in de jaren 1790-1795, eventueel tot ca. 1800, is mogelijk.

In januari 1778 is de wagenmakerij met woonhuis gekocht door Johannes van Dam uit het nabijgelegen Oudshoorn. Hij was kort tevoren, in mei 1776 getrouwd met Jannigje Hogervorst, zij kregen zeven kinderen. Na zijn overlijden in januari 1798 liet zijn weduwe het huis veilen en werd de wagenmakerij in april 1799 overgedragen aan Frans

de Zwart. Gezien de voorgaande indicaties voor een datering, zal de schouw waarschijnlijk door Johannes van Dam besteld zijn.

Sinds december 1900 werd het huis bewoond door leden van de familie Zuidwijk, die hier de wagenmakerij voortzetten. Bij een modernisering van het huis in de jaren 1930, is de onderbouw van de schouw vervangen door kunstglazuur tegels. Mogelijk waren de andere wanden van het huis destijds ook betegeld en zijn die tegels bij deze gelegenheid verwijderd. Alleen de bovenbouw van de schouw met de flankerende pilasters bleef bewaard. Voor de haard werd nu een kachel geplaatst, één tegel van het centrale paneel (derde rij van boven, midden) is daarbij gesneuveld om de kachelpijp bovenin naar de schoorsteen te leiden. Achter de kachel zaten nog enkele oude ornamentale tegels van het patroon 'tulpenster'.

In recenter tijd is de wagenmakerij uitgegroeid tot een carrosseriebedrijf met uitgebreide bedrijfsgebouwen. Door de voorgenomen afbraak van het pand werd de zorgvuldige verwijdering van de schouw noodzakelijk. De tegels zijn vakkundig verwijderd door A. van Sabben, die gespecialiseerd is in een schadevrije verwijdering van antieke tegels. Na het schoonspoelen van de tegels zijn deze, voor zover nodig, gerestaureerd door de restaurateur Geertje Kroeb uit Enkhuizen.

Voor de onderbouw is met 18de-eeuwse ornamentale tegels uit de eigen collectie een eenvoudige reconstructie gemaakt. De schouw is nu op een zodanige wijze opgebouwd dat deze, bij een eventuele en gehoopte toekomstige verhuizing van het museum, eenvoudig weer gedemonteerd kan worden♦

Johan Kamermans
Conservator Tegelmuseum